

महाराष्ट्र शासन
कृषि, पशुसंवर्धन, दुग्धव्यवसाय विकास व मत्स्यव्यवसाय विभाग
शासन परिपत्रक क्रमांक : बियाणे १०२१/प्र.क्र.७१/१-अ
मादाम कामा मार्ग, हुतात्मा राजगुरु चौक,
मंत्रालय, विस्तार, मुंबई- ४०० ०३२
दिनांक :- ०३ जून, २०२१

प्रस्तावना :-

राज्यातील शेतक-यांना शेतीचे उत्पादन वाढविण्यासाठी नव्याने विकसीत झालेल्या अधिक उत्पादनक्षम वाणांचे दर्जेदार बियाणे वेळेत उपलब्ध होणे गरजेचे आहे. शेतक-यांना बियाणे उपलब्ध होण्यासाठी बिजोत्पादन साखळीमध्ये (पैदासकार -पायाभूत- प्रमाणित बियाणे) देखिल आवश्यक त्या प्रमाणामध्ये बियाणे उपलब्ध होणे आवश्यक आहे. पैदासकार बियाणांच्या (Breeder Seed) कमी उपलब्धतेमुळे, प्रमाणीत बियाणांच्या उत्पादनावर परिणाम होतो व प्रमाणीत बियाणांच्या उपलब्धतेअभावी शेतक-यांना नाईलाजाने बाजारात उपलब्ध असलेल्या सत्यप्रत बियाणे किंवा सरळ वाणांच्या बियाणांवर अवलंबून राहावे लागते, याचा परिणाम पिकांच्या उत्पादनक्षमतेवर होऊन पर्यायाने शेतकऱ्यांच्या उत्पादनामध्ये घट होते. प्रमाणित बियाणांची पुरेशा प्रमाणात उपलब्धता होण्यासाठी पैदासकार बियाणांचे पुरेशा प्रमाणात उत्पादन करणे आवश्यक आहे. पैदासकार बियाणांचे उत्पादन करण्याची जबाबदारी कृषि विद्यापीठांवर असल्यामुळे या बियाणांच्या उत्पादनाबाबत जबाबदेय (Accountable) व पारदर्शक (Transparent) कार्यपद्धती विकसित होण्याची आवश्यकता असल्यामुळे याबाबतची कार्यपद्धती निश्चित करण्याची बाब शासनाच्या विचाराधीन होती.

परिपत्रक :-

पैदासकार बियाणे उत्पादनाबाबतच्या कार्यपद्धतीबाबत खालीलप्रमाणे सुचना देण्यात येत आहेत.

१. पैदासकार बियाणांचे उत्पादन करणे, ही जबाबदारी राज्यातील सर्व कृषि विद्यापीठे व त्यांच्याशी संलग्न असलेल्या संस्था यांची राहिल. कृषि विद्यापीठांनी याबाबत त्याचे नियोजन करणे आवश्यक आहे. पैदासकार बियाणे व्यतिरिक्त पायाभूत/प्रमाणीत/ सत्यप्रत बियाणे उत्पादनांमध्ये कृषि विद्यापीठाने भविष्यात अधिक लक्ष न देता पैदासकार बियाणांच्या उत्पादनावर लक्ष केंद्रीत करावे.
२. ज्या विद्यापीठाने एखाद्या पिकाचे वाण विकसीत केलेले आहे त्या विद्यापीठाने संबंधीत वाणांचे पैदासकार बियाणे संबंधित पिक पैदासकाराच्या देखरेखीखाली शास्त्रीयदृष्टीने बिजोत्पादन करावे. विद्यापीठातील संशोधीत वाणांच्या पैदासकार बियाणांचा पुरवठा करणे विद्यापीठाला बंधनकारक राहिल.
३. पैदासकार बियाणे उत्पादनासाठी संबंधीत वाणांचे मुलभूत बियाणे (Nucleus Seed) संबंधीत विद्यापीठाने तयार करणे अपेक्षित आहे. मुलभूत बियाणांबाबतचा सविस्तर अभिलेख / नोंदणी (Accounting) कृषि विद्यापीठामार्फत ठेवण्यात यावेत. कृषि विद्यापीठामार्फत मुलभूत (Nucleus) बियाणांचा सविस्तर अभिलेख/नोंदणी (Accounting Sheet) केली असल्याबाबतची पडताळणी संचालक संशोधन यांनी नियमितपणे करावी.
४. कृषि विद्यापीठांना केंद्र शासनाकडून पैदासकार बियाने उत्पादनाबाबतचे इष्टांक कळविले जातात, तसेच महाबिज, राष्ट्रीय बिज निगम व शेतकरी उत्पादक कंपनी (FPO) यांच्याकडूनही पैदासकार बियाणांची मागणी कृषि विद्यापीठाकडे केली जाते. कृषि विद्यापीठाने या सर्व मागण्या एकत्रित करून प्रत्येक पीक व वाणानुसार पैदासकार बियाणांची मागणी निश्चित करावी. महाबिज, राष्ट्रीय बिज निगम व शेतकरी उत्पादक कंपनी (FPO) यांनी पुढील वर्षाच्या खरीप हंगामासाठी लागणा-या पैदासकार बियाणांची मागणी चालू वर्षाचा खरीप हंगाम सुरु होण्यापुर्वी किमान २ महिने अगोदर म्हणजे १५ एप्रिल पर्यंत कृषि

विद्यापीठाकडे नोंदवावी व त्याची एक प्रत कृषि आयुक्तालयाकडे द्यावी. संबंधित कृषि विद्यापीठाने पैदासकार बियाणांची पिकनिहाय व वाणनिहाय मागणी एकत्र करून ती कृषि आयुक्तालयाला कळवावी. कृषि विद्यापीठांकडून प्राप्त झालेल्या मागणीचा विचार करून एकत्रितरित्या वाणनिहाय किती पैदासकार बियाणे उत्पादन करावयाचे आहे ते निश्चित करावे.

५. पैदासकार बियाणे उत्पादन करत असताना सदर बियाणे उगवण क्षमता चाचणीमध्ये (Germination Test) नापास होतात, परिणामी पैदासकार बियाणांचे उत्पादन कमी होते. कृषि विद्यापीठ अनेक वर्षांपासून पैदासकार बियाणांचे उत्पादन करीत असल्यामुळे साधारणतः किती टक्के बियाणे उगवण क्षमता चाचणीमध्ये (Germination Test) नापास होते याचा अंदाज घेऊन पैदासकार बियाणे उत्पादनाचे क्षेत्र त्या प्रमाणात वाढविण्यात यावे. आवश्यकतेनुसार उन्हाळी हंगामामध्ये अतिरिक्त कार्यक्रम (Corrective Programme) घ्यावा .

उदा.१०० क्विंटल पैदासकार बियाणे तयार करावयाचे असल्यास व ५० टक्के बियाणे उगवणक्षमता चाचणी (Germination Test) मध्ये नापास (Fail) होत असल्याचा पुर्वानुभव असल्यास १५० क्विंटल बियाणे उत्पादनाचे नियोजन करावे व त्यानुसार किती क्षेत्रावर बियाणे लागवड करावी लागेल ते निश्चित करावे, जेणेकरून अंतिमतः सर्व प्रक्रियेमध्ये प्राप्त होणारे पैदासकार बियाणे हे मागणी नुसार उपलब्धता होईल.

६. बियाणांची मागणी नोंदविताना त्या पैदासकार बियाणांपोटी २०% आगाऊ रक्कम संबंधित महाबिज, राष्ट्रीय बिज निगम व शेतकरी उत्पादक कंपनी (FPO) यांनी संबंधित विद्यापीठांकडे जमा करावी. कृषि विद्यापीठांनी मागणीनुसार किंवा नोंदणीप्रमाणे बियाणांचा पुरवठा करावा. नैसर्गिक आपत्ती व इतर कारणांमुळे नोंदविलेल्या मागणीप्रमाणे बियाणे उपलब्ध न झाल्यास संबंधित कंपन्यांनी भरलेल्या आगाऊ रक्कमे इतक्या किमान पैदासकार बियाणांचा पुरवठा कृषि विद्यापीठाकडून करणे आवश्यक आहे. तथापि महाबीजला त्यांच्या मागणीप्रमाणे प्रथम प्राधान्याने पैदासकार बियाण्याचा पुरवठा करण्यात यावा.
७. पैदासकार बियाणे मागणी नोंदविताना प्रत्येक विद्यापीठाने विविध विभागांसाठी (Regionwise) विकसित केलेल्या विविध पिकांच्या नविन वाणांचा प्रसार होणे आवश्यक आहे. त्यासाठी महाबिज, राष्ट्रीय बिज निगम व शेतकरी उत्पादक कंपनी (FPO) यांच्याकडून मागणी नोंदविताना नविन वाणांच्या बियाणांची मागणी नोंदविली जाईल, याकडे कृषि आयुक्तालयाने विशेष लक्ष पुरवावे. कृषि विद्यापीठाने देखील नविन वाणांच्या पैदासकार बियाणांचे उत्पादन व मागणी यांचा आढावा घेऊन व काही प्रमाणात नवीन वाणांच्या बिजोत्पादनाचे कार्यक्रम हाती घेऊन व सदरची बियाणे त्यांच्या कार्यक्षेत्रातील शेतकऱ्यांमध्ये प्रसारित करण्यासाठी विस्तार कार्यक्रमांतर्गत शेतकऱ्यांना उपलब्ध करून द्यावे. त्यासाठी कृषि विद्यापीठातुन वेगवेगळ्या शेतकरी उत्पादक कंपनी (FPO) बरोबर समन्वय ठेवावा व त्यांच्या मार्फत नव्याने विकसित केलेल्या जाती प्रसारीत करण्यासाठी प्रयत्न करावेत. नविन जाती ज्या कृषि विद्यापीठाने विकसित केलेल्या असतील त्याचे पैदासकार बियाणे संबंधित कृषि विद्यापीठाने पुरवठा करणे बंधनकारक राहील.
८. नोंदणी केलेले पैदासकार बियाणे कृषि विद्यापीठाने उत्पादित केल्यानंतर त्याची उचल संबंधित कंपनीने त्याच हंगामात करणे आवश्यक आहे. ज्या कंपनी मार्फत बियाणांची उचल होणार नाही, त्यांनी भरलेली आगाऊ रक्कम कृषि विद्यापीठाने जप्त करावी.
९. तेलबिया व कडधान्य मध्ये देखील पैदासकार बियाणांचे उत्पादन कटाक्षाने घेण्याबाबत कृषि विद्यापीठाने नियोजन करणे आवश्यक आहे, जेणेकरून कडधान्य व तेलबिया कार्यक्रमांतर्गत नविन वाणांची बियाणे वितरणासाठी वेगवेगळ्या योजनेअंतर्गत पुरेशा प्रमाणात उपलब्ध होईल. कडधान्य व तेलबिया (सोयाबिन वगळून) यांचे बियाणे उपलब्धतेसाठी प्रत्येक वर्षी कृषि विद्यापीठाने महाबिज, राष्ट्रीय बिज निगम व

- शेतकरी उत्पादक कंपनी (FPO) यांचेशी समन्वय ठेवून बिजोत्पादन घेण्याबाबत कटाक्षाने नियोजन केले जाईल याची दक्षता घ्यावी.
१०. कडधान्य (कुळीथ, पावटा व वाल), तेलबिया (करडई, जवस) तसेच हिरवळीचे पिके, ढेंचा, ताग इ. या पिकांच्या क्षेत्र विस्तारामध्ये नविन विकसित वाणाच्या बियाणांची उपलब्धता होण्यासाठी शेतकरी उत्पादक कंपन्यांची (FPO) भुमिका अत्यंत महत्वाची आहे. शेतकरी उत्पादक कंपन्या (FPO) त्यांच्या कार्यक्षेत्रातील शेतक-यांमध्ये या वेगवेगळ्या पिकांच्या लागवडीखालील क्षेत्र वाढण्यासाठी महत्वाची भुमिका बजावू शकतात. त्यादृष्टीने या वाणांचे प्रमाणीत बियाणे उपलब्धता वाढविण्याच्या दृष्टीने कृषि विद्यापीठाने त्यांच्या क्षेत्रातील शेतकरी उत्पादक कंपन्यांबरोबर (FPO) परस्पर सामंजस्य करार करण्याची आवश्यकता आहे, व या वाणांचे बिजोत्पादन कार्यक्रम घेणे आवश्यक आहे.
११. सोयाबिन पिकाच्या बाबतीत विद्यापीठाने गतवर्षी नोंदविलेल्या मागणी नुसार पैदासकार बिजोत्पादन केल्यानंतर त्यांची उगवण क्षमता चाचणी नोव्हेंबर महिन्यामध्ये घेण्यात यावी. या चाचण्यामध्ये उगवण क्षमतेमध्ये बियाणे अपात्र झाल्यास ती तुट भरुन काढण्यासाठी उन्हाळी हंगामात बियाणे उत्पादन कार्यक्रम घेऊन पैदासकार बियाणांचा पुरवठा सुरळीत करण्यासाठी विद्यापीठाने नियोजन करावे.
१२. रब्बी हंगामात पिकांसाठी पुढील वर्षाच्या रब्बी हंगामासाठी लागणा-या पैदासकार बियाणांची मागणी चालू वर्षाचा रब्बी हंगाम सुरु होण्यापुर्वी किमान २ महिने अगोदर म्हणजे १५ जुलै पर्यंत कृषि आयुक्तालयाकडे नोंदवावी.
१३. पैदासकार बियाणे उगवण क्षमता तपासणीसाठी बियाणे नमुने प्राप्त झाल्या पासून १५ दिवसांच्या आत संबंधित बिजपरिक्षण प्रयोगशाळेने तपासणी करुन त्याचा अहवाल कृषि विद्यापीठास कळविणे संबंधीत बिजपरिक्षण प्रयोगशाळा यांना बंधनकारक राहील. बिजपरिक्षण प्रयोगशाळा यांच्यामार्फत बियाणे या मुदतीत तपासणे आवश्यक आहे. त्यासाठी पैदासकार बियाणे परिक्षणासाठी स्वतंत्र कार्यपद्धती (Standard Operating Procedure) करण्याची आवश्यकता असल्यास ती कृषि आयुक्तालयामार्फत तयार करुन देण्यात यावी, जेणेकरुन तपासणी अधिक काळजीपूर्वक व काटेकोरपणे केली जाईल.
१४. पैदासकार बियाणांच्या निर्मितीनंतर उगवण क्षमतेमध्ये काही प्रमाणावर बियाणे अपात्र होते. तसेच अवेळी पडणारा पाऊस किंवा इतर नैसर्गिक आपत्ती मुळे पैदासकार बियाणे उत्पादनावर परिणाम होतो. परिणामी अंतिम उत्पादन कमी प्रमाणात उपलब्ध होते. ही वस्तुस्थिती विचारात घेऊन विद्यापीठाने मागणी /इष्टांकापेक्षा जास्त पैदासकार बियाणे उत्पादन करणे आवश्यक आहे. या प्रक्रियेमध्ये इष्टांकापेक्षा जास्त पैदासकार बियाणे उपलब्ध झाल्यास सदर बियाणांचे सत्यप्रत दर्जात रुपांतर करुन शेतक-यांना पेरणीसाठी उपलब्ध करुन द्यावे. त्यामुळे काही प्रमाणात पैदासकार बियाणांचा उत्पादन खर्च भरुन काढता येऊ शकतो.
१५. पैदासकार बियाणे उत्पादनामध्ये विद्यापीठांतर्गत मनुष्यबळाची कमतरता तसेच जलसिंचनाच्या सोयीचा अभाव या कारणांमुळे विद्यापीठाने स्वतःच्या क्षेत्रावर पैदासकार बियाणे क्षेत्र विकसीत करण्यासाठी बंधन येत असल्यास शेतकरी उत्पादक कंपन्यां (FPO) /शेतकरी/तालुका सिड फार्म यांच्यामार्फत पैदासकार बियाणे उत्पादन करता येऊ शकेल काय या शक्यतेचा कृषि विद्यापीठांनी विचार करावा. यासाठी कार्यपद्धती सुनिश्चित करुन पैदासकार बियाणांचे उत्पादन पुरेशा प्रमाणात होईल याची दक्षता घ्यावी.

सदर शासन परिपत्रक महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध करण्यात आले असून परिपत्रकाचा संगणक संकेतांक क्र. २०२१०६०३१७५२३१०५०१ असा आहे. सदर परिपत्रक डिजीटल स्वाक्षरीने साक्षांकित करून काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने,

(उमेश चांदिवडे)

अवर सचिव, महाराष्ट्र शासन

प्रत,

१. मा.मंत्री (कृषि) यांचे खाजगी सचिव, मंत्रालय, मुंबई.
२. मा.राज्यमंत्री (कृषि) यांचे खाजगी सचिव, मंत्रालय, मुंबई.
३. आयुक्त (कृषि), कृषि आयुक्तालय, महाराष्ट्र राज्य, पुणे.
४. व्यवस्थापकीय संचालक, महाराष्ट्र राज्य बियाणे महामंडळ मर्यादित, महाबीज भवन, कृषिनगर, अकोला.
५. सचिव (कृषि) यांचे स्वीय सहायक, कृषि व पदुम विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
६. महासंचालक, महाराष्ट्र कृषि शिक्षण व संशोधन परिषद, पुणे.
७. कृषि संचालक (निविष्टा व गुणनियंत्रण), कृषि आयुक्तालय, महाराष्ट्र राज्य, पुणे.
८. कृषि संचालक (विस्तार व नियोजन), कृषि आयुक्तालय, महाराष्ट्र राज्य, पुणे.
९. संचालक, महाराष्ट्र राज्य बीज प्रमाणीकरण यंत्रणा, अकोला.
१०. कुलगुरु, महात्मा फुले कृषि विद्यापिठ, राहुरी,
११. कुलगुरु, डॉ.पंजाबराव देशमुख कृषि विद्यापिठ, अकोला.
१२. कुलगुरु, डॉ.बाळासाहेब सावंत कोकण कृषि विद्यापिठ, दापोली.
१३. कुलगुरु, वसंतराव नाईक मराठवाडा कृषि विद्यापिठ, परभणी.
१४. संशोधन संचालक, कृषि विद्यापीठे (सर्व)
१५. विभागीय कृषि सहसंचालक (सर्व).
१६. जिल्हा अधिक्षक कृषि अधिकारी (सर्व).
१७. निवडनस्ती (कार्यासन १-अ), कृषि व पदुम विभाग, मंत्रालय, मुंबई.